

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕТІМДІКТІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ФАКТОРЛАРЫ

Маржан ОМАРБЕКОВА*

Аннотация: Бұл мақалада психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдай келе, арнайы мекемедегі тәрбиеленуші жасөспірімдердің құқықтары, психикалық даму ерекшеліктері, бойында кездесетін ауытқы мінез-құлықтың қалыптасуын сонымен қатар ересектермен, өз ортасымен қарым-қатынас жасауында бірқатар ерекшеліктердің болатындығы анықталды.

Қазіргі кездегі қоғам алдына қойылған негізгі міндеттердің бірі – балалар үйіндегі тәрбиеленушілердің мәселелері. Олардың тұлғалық, құқықтық сонымен қатар психикалық жетілуіне, денсаулығына деген әлеуметтік қамқорлықты күшейту, қоғам өмірінің барлық салаларына толық араласуына жағдай жасау бірінші кезектегі өзекті мәселелердің бірі болуда.

Біздің зерттеуіміз арнайы мекемеде тәрбиеленіп отырған тәрбиеленушілердің, психикалық даму ерекшеліктерін, қарым-қатынастағы қиындықтарын, ауытқы мінез-құлықтарын айқындай отырып оларға психологиялық көмек жолдарын көрсетуге бағытталған. Арнайы мекемедегі тәрбиеленушілерге психологиялық көмек көрсетудің ерекшеліктерін анықтау. Шетелдік және отандық психологтардың еңбектерін теориялық тұрғыда талдау; арнайы мекемеде тәрбиеленушілердің тұлғалық және психикалық дамуын және қарым-қатынасында кездесетін қиындықтардың психологиялық ерекшелігін анықтау; арнайы мекемедегі тәрбиеленуші жасөспірімдердің девиантты әрекеттерге баруының себептерін айқындау.

Anahtar Kelimeler: Әлеуметтік Жетімдіктің Психологиялық Факторлары мен Құқықтары Сипатталған

Psychological and Entitlement Factors of Social Orphanhood

Abstract: This article provides information is the main thing to develop of Children's psychology and the behaviour of Children's Rights. Special Children's Home work with them and their attitude with each other. It proves us after discussing special psychological-pedagogical Literature. The object of the investigation is the main task before the Government and to analyze of the problems at Children's Home. To pay attention for their growing as a human and development of their psychology, health.

The main problem before the Government is to give characteristics of historic dynamics of public health protection system, education, culture development of Children. The subject of investigation constitutes the special and cultural processes at Children's Home and to develop of Children's psychology and the behaviour of Children's Rights. The subject of investigation constitutes the Children's psychology and cultural processes at Children's Home. The aim of investigation is: To discuss the works of foreign Psychologists and local Psychologists from the theoretical side; to define the psychological difficulties at Children's Home and to control their psychological, human development and to define the reasons of Children's going to deviation behavior.

Key Words: The Main Psychological Factors and the Rights of Social Orphans

Кіріспе

Республика бойынша жетім және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған білім беру ұйымдарының басшыларынан сайланған Республикалық директорлар кеңесінің мүшелері, білім мекемелерінің психологтары мен әлеуметтік педагогтары үшін әлеуметтік жетімдікке ұшыраған балалардың жағдайы дәл қазіргі уақытта өзекті мәселердің бірі ретінде кеңінен талқылау үстінде деуге болады.

Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың құқықтарын қорғау аясындағы заңнамалардың орындалу барысында «Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру – мемлекеттік саясаттың басты мақсаты» атты Қазақстан халқына Жолдауында өмір сапасының стандарттары адам капиталын дамытудың және Қазақстанды әлеуметтік жаңартудың тиімді нарықтық құралына айналуға тиіс деп атап көрсеткен болатын. Осы орайда облыстағы жетім және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың өмір сапасын жақсарту мәселесі олардың құқықтарын қорғау саласындағы заңнамалардың орындалу мәселесіне тікелей қатысты екені анық.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес балаларға қамқорлық жасау мен оларды тәрбиелеу ата-аналардың табиғи құқығы және борышы болып табылады.

* Пс.ф.маг., оқытушы, Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университеті, marjan_850505@mail.ru

Біріккен Ұлттар Ұйымының Баланың құқықтары туралы Конвенциясына сәйкес, әлем мемлекеттері баланың жеке тұлға ретінде толыққанды және үйлесімді дамуы үшін отбасында тәрбиеленуі, ата-ананың аялы алақанын, шынайы қамқорлығын сезініп өсуі қажет екенін растайды (Егемен қазақстан, 2008).

Ата-ананың қарауынсыз қалған балалар үлкен топты құрайды: бұлар мүлдем ата-аналары жоқтар және де әлеуметтік жетім балалар.

Әлеуметтік жетімдікке алып келетін факторларға тоқталсақ, олар мыналар:

Медициналық әлеуметтік мүгедек, асқынған ауыруы бар балалар, немесе гигиена сақталмағандық.

Әлеуметті - демографиялық толық емес, көп балалы жанұя, кәмелетке толмаған ата-аналар, қартайған ата-аналар, екінші рет үйлену және өгей балалар мен ата-аналар.

Әлеуметтік - психологиялық, жанұяда төбелес, жанжал шығаратын ерлі - зайыптылар, ата-аналар мен балалар.

Әлеуметтік - ауытқушылық ұрып соғу, сотталған адамдар, маскүнемдік, нашақорлық.

Осы факторлардың әсерінен балада психикалық ауытқушылықтар пайда болады (Мухина, 1989).

Бұл жүйенің нәтижесінде ата-анасы жоқ балалардың психикасы мен физиологиялық жағдайы ата-анасы бар, балалардан ерекшеленіп тұратын И.В. Дубровина, З.А. Минкова, М.К. Бордышевский зерттеулерінде анықталған.

Сонымен қатар аналар мен балалық шақты қорғау, отбасыларға қолдау көрсету шараларының қолданылуына қарамастан (атаулы әлеуметтік көмек, сәбидің дүниеге келуіне байланысты берілетін біржолғы жәрдемақы), отбасының әлеуметтік институтының рөлінің төмендеуі бүгіндері өзекті мәселелердің бірі болып қалып отыр.

Мұндай жағдай балалардың қараусыз қалуына, жасөспірімдер арасында қылмыстың және басқа да жағымсыз құбылыстардың көбеюіне итермелейді, ал соңында – әлеуметтік жетімдікке әкеліп соқтырады. Сараптаулар көрсеткендей, әлеуметтік жетімдіктің пайда болуының түрлі себептері бар: ол – отбасының беделінің төмендеуі, оның материалдық және тұрмыстық қиыншылығы, балалар мен ата-аналардың денсаулығының жай-күйі, некесіз туылған сәбилердің көбеюі, салауатты өмір салтын ұстанбайтын ата-аналардың қатарының артуы (Дубровина, 1999).

Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды уақытында анықтап, оларды жанұяға немесе мемлекеттің қамқорлығына беру, олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың ерекше нысаны болып табылады.

Балалар үйіндегі кәмелеттік жасқа толмағандардың жас ерекшеліктерінің өзіндік ерекшелігі – тұлғалық тұрақсыздық. Ал қоршаған ортаның ықпалынан жасөспірімдердің мінезінде тұрақсыздықтың пайда болуы өз кезегінде әлеуметтік қиындыққа әкеп соғуы мүмкін (Ежов, 1997).

Көп жағдайда жасөспірімдердің суицидке баруы ата-анасының ажырасуы немесе отбасындағы кикілжің себеп болып отыр. Статистикалық деректерге сәйкес, өзіне-өзі қол жұмсағандардың көпшілігі толық емес отбасында тәрбиеленген балалар екендігі анықталған.

Суицидке итермелеуші фактор ретінде отбасындағы қолайсыздықты көрсетуге болады. Әлеуметтік жағынан әлсіз отбасындағы жағдай, ата-аналарының спирттік ішімдікке салынуы, жұмыссыз болуы, балаларына шамадан тыс талап қоюы өз кезегінде жасөспірімдердің арасындағы суицидтің орын алуына түрткі болатын себептердің бірі. Суицид оқиғасының алдын алуды ерте қолға алу мәселесін жолға қою алдымен осы мәселелерді шешуді талап етеді (Акажанова, 2008).

Қазіргі таңда ең алдымен кәмелетке толмағандарды өмірде кездесетін өмірдің әр түрлі қиын жағдайларына төтеп бере алуы үшін қоғамда өз орнын табуға, ортаға бейімделуіне қажетті жағдай жасау керек.

Ол үшін балалардың оқитын және тұрғылықты жері бойынша әлеуметтік-медициналық, психологиялық-педагогикалық қызметтің біртұтас жүйесін құру қажеттілігі туындайды. Олар:

1. Кәмелетке толмағандардың аутодеструктивті мінез-құлқының қарқынды өсуін төмендететін және белгілі бір шектен асырмайтын (оқшаулайтын), әр түрлі құралдармен профилактикалық, әлеуметтік-психологиялық, түзету-оңалту, медициналық-құқықтық міндеттерді атқаратын әр түрлі ведомстволық органдардың күшін біріктіретін арнайы мекеме моделін құру;

2. Балалармен жұмыс істеу үшін кадрларды іріктеу жүйесін жетілдіру, осы мекемелерде жұмыс істейтін мамандарды даярлауды жақсарту; өмірде қиын жағдайға тап болған балалар үйлерінің түлектері мен жасөспірімдерге көмек көрсететін интернаттан кейінгі бейімдеу орталығын құру;

3. Әлеуметтік депривация ұшырауға бейім балаларды әлеуметтендіру жүйесін жетілдіру, ол балаларды орналастырудың отбасылық үлгісін дамыту, сондай-ақ оңтайлы психологиялық, медициналық, педагогикалық кеңестер беру жүйесін, жасөспірімдер клубтарын құру.

Бала құқығын қорғау балаларды зорлықпен қанауды, соның ішінде оларды шетелге сату, бала еңбегін, денсаулыққа зиян келтіретін жағдайлардың алдын алу мен ықпал етуді білдіреді. Бала құқықтарын қорғау ең алдымен ата ана қамқорлығынан айрылған балаларға, заң жүзінде қақтығысушы балаларға, сонымен қатар қарулы қақтығысқа ұшыраған балаларға қатысты (ЮНИСЕФ, 2007).

Қорыта келгенде «Ата-анасыз балалар өмір сүруге, дамуға керек материалды және рухани эмоционалдық қорлардың жоқтығын сезінеді, бұл олардың құқықтарын қолдануға, өз әлеуеттерін толық ашуға не әлеуетті және тең құқылы мүше ретінде қоғам өміріне қатысуға мүмкіндік бермейді».

Кедейлік баланың дамуына кедергі жасайтын күрделі фактор болып табылады, өйткені ең кедей, ең панасыз балалар аса қатерлі жағдайларға жиі ұшырайды. Олардың көбі, не күнделікті өмір сүру үшін, не оларға үйдегілердің қатал қарауы әсерінен, азаматтық толғаныстары немесе жақсы өмір іздеу нәтижесінде болуы, олардың денсаулығының нашарлауы, жас өспірім кездерінде жүкті болу мүмкіндігі, нашақорлыққа ұшырауы, токсикомания, қылмыстық және әлеуметтік тәрбиеге наразылық, төмен жалақы, жұмыссыздық және әлеуметтік қамсыздандыруға ұзақ тәуелді болудың арасында тығыз қарым-қатынас бар. “Материалдық кедейлік пен табыстар деңгейі бойынша кедейлік” бала кедейлігінің ең қарапайым көрсеткіші болып табылған кезде, балаға үйде көрсетілер мейірім мен қамқорлық, өз отбасындағы баланың қорғаныш сезімі, ата-аналардың баланың өткізген уақыты және тәрбиелер мен күтудегі дағдылар, олар өмір сүретін қоғамдастықтағы достық байланыс пен баланың өсетін әлеуметтік ортасы сияқты көптеген өлшеусіз факторлар әсер ететінін естен шығармау керек.

Әлеуметтік жетімдіктің алдын алу мәселелерін сонымен қатар кәмелетке толмағандардың өз құқықтары мен заңды мүдделерін білуін, сондай-ақ өзгелердің құқықтары мен бостандықтарын сыйлауын және құқық бұзған жағдайда өздерін қандай жаза күтетіндігі туралы танымдарын көтеру бойынша кешенді жұмыстар жүргізуді қамтамасыз етуде мүдделі мекемелердің бірлесіп жұмыс атқаруын белсенді түрде ұйымдастыру қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

- «Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру – мемлекеттік саясаттың басты мақсаты» атты) Қазақстан халқына Жолдауы. /Егемен қазақстан.- Астана, 2008. №5 - С. 2-4.
- Акажанова А.Т. Девиантология. – Алматы, 2008 ж. 66 –73 с.
- Бала құқықтарын қорғау бойынша терминдер сөздігі, ЮНИСЕФ, Қазақстан, 2007-С 64-70.
- Дубровина, И.В. Психологическое развитие воспитанников детских домов. Москва., 1999- С. 110-117.
- Ежов, И.В. Программа психологического обеспечения духовного развития личности воспитанников детского дома / И.В Ежов – Москва., 1997 - С. 230-236.
- Мухина, В.С. Психологическая помощь детям, воспитывающимся в учреждениях интернатного типа. Вопросы психологии. 1989 - С. 376-378.